

Αξιοκρατία ή κοινωνική δικαιοσύνη;

[*The Books Journal*](#), 1/2/19

Η αποστροφή του Αριστείδη Μπαλτά ‘η αριστεία είναι ρετσινιά’ τον Φλεβάρη του 2015 προκάλεσε πολλές παρανοήσεις. Ο ίδιος ο Μπαλτάς χρησιμοποίησε τη φράση για να κριτικάρει την πίεση στον άριστο μαθητή να αποδεικνύει συνέχεια τον εαυτό του ως άριστο και του μη-άριστου να βγάλει από πάνω του τη ρετσινιά του μη-άριστου. Ωστόσο, η φράση του Μπαλτά μπορεί να εννοηθεί διαφορετικά. Μπορεί να εννοηθεί ως η ιδέα ότι, σε συνθήκες κοινωνικής ανισότητας, αριστεία σημαίνει αναξιοκρατία. Σημαίνει, δηλαδή, ότι πήρες άριστα κυρίως επειδή οι γονείς σου είχαν λεφτά να σε στείλουν στο καλύτερο σχολείο, στο καλύτερο φροντιστήριο, στα καλύτερα ιδιαίτερα, κλπ.

Πότε, λοιπόν, είναι αναξιοκρατική η αριστεία; Η απάντηση εξαρτάται από το νόημα της έννοιας αξιοκρατία. Στο πρόσφατο βιβλίο του, *Αξιοκρατία και Κοινωνική Δικαιοσύνη*, ο Γρηγόρης Μολύβας ασκεί μια εκτενή κριτική στην έννοια της αξιοκρατίας. Αυτή την κριτική πρέπει να την πάρουμε πολύ σοβαρά, επειδή πηγαίνει βαθύτερα από τις συνηθισμένες σοσιαλδημοκρατικές και φιλελεύθερες προσεγγίσεις στο ζήτημα. Επιπλέον, ο Μολύβας ξέρει τι λέει: έχει διδάξει πολιτική φιλοσοφία σε γενιές φοιτητών του ΕΚΠΑ και—μαζί με τον Φιλήμονα Παιονίδη από το ΑΠΘ και τους Φίλιππο Βασιλόγιαννη, Κωνσταντίνο Παπαγεωργίου, Ανδρέα Τάκη από τη Νομική—ο Μολύβας έφερε τη διδασκαλία του Rawls στην Ελλάδα.

Rawls και δικαιοσύνη

Ο αμερικανός φιλόσοφος John Rawls είναι ο σημαντικότερος υπερασπιστής της σοσιαλδημοκρατίας του 20^{ου} αιώνα. Στο βιβλίο του *A Theory of Justice* [θεωρία της Δικαιοσύνης], δημοσιευμένο το 1971, ο Rawls ισχυρίζεται ότι η σύγχρονη σοσιαλδημοκρατία είναι η ολοκληρωμένη έκφραση του τρίπτυχου της γαλλικής επανάστασης, 'ελευθερία, ισότητα, αλληλεγγύη'. Η ελευθερία εκφράζεται στην προτεραιότητα της προστασίας των βασικών ελευθεριών—της ελευθερίας του λόγου, της συνάθροισης, του συνεταιρίζεσθαι, κλπ. Η ισότητα εκφράζεται στην αρχή της 'ακριβοδικαίας ισότητας ευκαιριών', την ιδέα, δηλαδή, ότι ίσα ταλέντα δικαιούνται ίσες κοινωνικές θέσεις. Η αλληλεγγύη, τέλος, εκφράζεται στην 'αρχή της διαφοράς', σύμφωνα με την οποία οι κοινωνικές ανισότητες σε εισόδημα και πλούτο είναι δίκαιες αν και μόνο αν βελτιώνουν τη θέση των λιγότερο προνομιούχων.

Αυτή η θεωρία, την οποία ο Rawls αποκαλεί 'δικαιοσύνη ως ακριβοδικία' [justice as fairness], δεν προκρίνει την αξιοκρατία ως μια από τις βασικές αρχές της. Σύμφωνα με τον Rawls, η εξίσωση της αξιοκρατίας έχει ως εξής: αξιοκρατία = ταλέντο + προσπάθεια. Η 'επάξια ανταμοιβή', κατά συνέπεια, είναι αμοιβή ανάλογα με το ταλέντο και την

προσπάθεια. Σύμφωνα με τον Rawls, η έννοια του 'αξίζει' δεν συνάδει με τις βασικές αρχές της σοσιαλδημοκρατίας και του φιλελευθερισμού. (Λέω 'και' του φιλελευθερισμού επειδή, για τους αγγλοσάξωνες, οι λέξεις 'σοσιαλδημοκρατία' και φιλελευθερισμός [liberalism] είναι συνώνυμες και διακριτές από τον νεοφιλελευθερισμό.)

Το πρόβλημα της αξιοκρατίας

Το βιβλίο του Μολύβα αναδεικνύει την πολυδιάστατη συζήτηση γύρω από την έννοια του 'αξίζει'. Πρώτον, δείχνει ότι, αν προσυπογράψουμε την αξιοκρατία, τότε προσυπογράψουμε ένα πολύ απαιτητικό ιδανικό. Πιο συγκεκριμένα, η αξιοκρατία απαιτεί ότι κάθε κοινωνική ανισότητα που δεν οφείλεται σε διαφορά ταλέντου ή προσπάθειας είναι άδικη. Άρα το να περνάς εισόδημα, πλούτο, γνωριμίες, κλπ. από γενιά σε γενιά είναι άδικο. Γι'αυτό, άλλωστε, η αξιοκρατία προϋποθέτει υψηλή άμεση φορολογία, και ιδιαίτερα υψηλή φορολογία κληρονομιάς. Από αυτό προκύπτει ότι οι σκανδιναβικές χώρες, για παράδειγμα, είναι πιο αξιοκρατικές από τις ΗΠΑ ή το Ηνωμένο Βασίλειο.

Η δεύτερη διάσταση που αναδεικνύει ο Μολύβας αφορά την υλοποίηση της εξίσωσης της αξιοκρατίας, η οποία είναι πολύ ασταθής. Έστω ότι βρίσκουμε τρόπο, μέσω υψηλής φορολογίας και αναδιάρθρωσης του καπιταλισμού, να αμοίβουμε περισσότερο

τους πιο ταλαντούχους και αυτούς που καταβάλουν τη μεγαλύτερη προσπάθεια. Η διατήρηση της αξιοκρατίας παραμένει πολύ δύσκολη: ο Jay-Z βρίσκει την Beyoncé, η Wollstonecraft τον Godwin, ο Sartre την Beauvoir κι αυτοί, με τη σειρά τους, μεταδίδουν—μέσω παιδείας, γνώσεων, δικτύων—την ανισότητα στα παιδιά τους. Αυτό υποσκάπτει, και πάλι, την αξιοκρατία.

Η τρίτη και τελευταία διάσταση αφορά την αξιοκρατία ως βάση για μια γενική πολιτική ηθική. Εδώ ο Rawls επικαλείται το βιβλίο του Michael Young, *The Rise of the Meritocracy* [*Η άνοδος της αξιοκρατίας*]. Το βιβλίο αυτό είναι ένα δυστοπικό μυθιστόρημα, σκαρίφημα των αντιφάσεων μιας φανταστικής αξιοκρατικής κοινωνίας. Ο Young θεωρεί ότι σε αυτή την κοινωνία, εκείνοι που έχουν αδικηθεί από την ‘φυσική κληρονομία’—εκείνοι που γεννήθηκαν Σαλιέρι κι όχι Μότσαρτ, Βαμβακούλας κι όχι Μαραντόνα, Ράμφος κι όχι Καντ—θα χαιρούν συστηματικά λιγότερης αναγνώρισης από τους γενετικά προνομιούχους. Επιπλέον, θα τείνουν να βλέπουν τους εαυτούς τους ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας και ταυτόχρονα να ντρέπονται που δεν μπορούν να ντριμπλάρουν όπως ο Μαραντόνα ή να αναπτύξουν υπερβατολογικά επιχειρήματα όπως ο Καντ.

Η αξιοκρατία, με άλλα λόγια, δημιουργεί μια νέα άρχουσα τάξη, όχι στη βάση του υλικού πλούτου, αλλά στη βάση του ταλέντου. Γι’αυτό τον λόγο ο Μολύβας υποστηρίζει, απηχώντας τον Rawls,

ότι η αξιοκρατία δεν είναι ικανοποιητική βάση για μια γενική πολιτική ηθική.

Αξιοκρατία ή ακριβοδικία;

Ο Rawls υποστηρίζει ότι η ακριβοδικία και η αξιοκρατία είναι διακριτές έννοιες· επιπλέον, η πρώτη συγκροτεί μια καλύτερη πολιτική ηθική, αφού μας βοηθάει να αποφύγουμε ιεραρχικές δομές τύπου Young. Αυτό δεν σημαίνει ότι είναι προτιμότερο να κάνει φιλοσοφία ο Ράμφος και όχι ο Καντ, ή να γράφει συμφωνίες ο Σαλιέρι και όχι ο Μότσαρτ. Κάθε άλλο. Οστούσο η γενική αρχή της διανομής των 'πρωταρχικών αγαθών'—των μέσων για την καλή ζωή—δεν πρέπει να είναι αξιοκρατική.

Ας πάρουμε ένα παράδειγμα. Έστω ότι το σχολείο δίπλα στο σπίτι μου έχει καλούς καθηγητές και υποδομές, ενώ το δικό σου όχι. Και ας υποθέσουμε ότι εγώ κι εσύ έχουμε το ίδιο ταλέντο στα μαθήματα και δουλεύουμε τις ίδιες ώρες. Αυτό που μάλλον θα γίνει είναι ότι εγώ θα τα πάω πολύ καλύτερα—σε εξετάσεις, γνώσεις, κατανόηση, κλπ.—ενώ εσύ όχι. Αυτό είναι άδικο και με τους όρους της αξιοκρατίας και με τους όρους της ακριβοδικίας.

Τι γίνεται, όμως, αν οι υποδομές που απολαμβάνουμε είναι ακριβώς οι ίδιες, δουλεύουμε ακριβώς τις ίδιες ώρες, βάζουμε ακριβώς την ίδια προσπάθεια, αλλά εσύ έχεις περισσότερο ταλέντο από

μένα; Εδώ, η αξιοκρατική αρχή λέει ότι η ανταμοιβή σου μπορεί δικαιολογημένα να είναι μεγαλύτερη. Αν, για παράδειγμα, το μεγαλύτερο ταλέντο του Μότσαρτ παράγει καλύτερες συμφωνίες από τον Σαλιέρι, ο Μότσαρτ δικαιούται υψηλότερη ανταμοιβή. Κι' αυτό ανεξάρτητα από το ευρύτερο κοινωνικό σύστημα: ακόμα και στον σοσιαλισμό, ο Μότσαρτ αξίζει μεγαλύτερη ανταμοιβή.

Η ρολσιανή αρχή της ακριβοδικίας, από την άλλη, δίνει μια πιο εκλεπτυσμένη απάντηση: σε κάποιες περιπτώσεις η ανισότητα Μότσαρτ/Σαλιέρι είναι δίκαιη, σε άλλες άδικη. Αν, για παράδειγμα, η άνιση ανταμοιβή βελτιστοποιεί τις προοπτικές των λιγότερο προνομιούχων—στη συγκεκριμένη περίπτωση, τις προοπτικές του Σαλιέρι—τότε μπορεί να είναι ακριβοδίκαιη. Αν, από την άλλη, δεν βοηθάει τον Σαλιέρι, τότε δεν είναι ακριβοδίκαιη. Ωστόσο, το βασικό ζήτημα, για τον Rawls, είναι να αλλάξει η συζήτηση: αυτό που πρέπει να μας νοιάζει δεν είναι η επάξια ανταμοιβή, αλλά η ακριβοδικία.

Ακριβοδικία ή εξισωτισμός της τύχης;

Το παράδειγμα του Μότσαρτ και του Σαλιέρι μας βοηθάει να διακρίνουμε την αξιοκρατία από τη ρολσιανή ακριβοδικία. Μας βοηθάει, επίσης, να διακρίνουμε μια τρίτη θεωρία, αυτή του εξισωτισμού της τύχης. Σύμφωνα

με τη θεωρία αυτή, η δίκαιη διανομή αντανακλά αποκλειστικά την ατομική επιλογή και όχι την τυχαιότητα των ατομικών περιστάσεων. Στον βαθμό, λοιπόν, που η ατομική επιλογή κατευθύνει την ‘επαχθή ατομική προσπάθεια’—την προσπάθεια που καταβάλουμε σε απαιτητικές συνθήκες που μας δυσκολεύουν ή μας κοστίζουν—η δίκαιη κοινωνία ανταμοίβει την προσπάθεια και μόνο την προσπάθεια. Αν, για παράδειγμα, ο Μότσαρτ και ο Σαλιέρι καταβάλουν την ίδια προσπάθεια, τότε πρέπει να αμειφθούν το ίδιο, ανεξάρτητα από την ποιότητα της μουσικής που παράγουν. Έτσι, η ρολοιανή ακριβοδικία και ο εξισωτισμός της τύχης μοιάζουν να διαφοροποιούνται.

Πιο συνοπτικά, η κανονιστική παλέττα της κοινωνικής δικαιοσύνης περιέχει τρεις αμοιβαία αποκλειόμενες αποχρώσεις: (1) αξιοκρατία, (2) ακριβοδικία, (3) εξισωτισμό της τύχης. Ο Μολύβας ξεγράφει την πρώτη απόχρωση, αλλά αφήνει ανοιχτή την επιλογή ανάμεσα στη δεύτερη και την τρίτη. Η θέση του Μολύβα εγείρει μια σειρά από ερωτήματα.

Έστω ότι πρεσβεύουμε κάποια μορφή εξισωτισμού της τύχης. Προκύπτει, πρώτον, ότι η άνιση κοινωνική συνεισφορά, στον βαθμό που οφείλεται σε άνισα ταλέντα, δεν πρέπει να ανταμοίβεται. Αυτό, ωστόσο, μπορεί να κάνει τον Μότσαρτ να νιώθει ότι δεν αναγνωρίζεται το ταλέντο του. Οπότε εδώ έχουμε ένα πρόβλημα κινήτρων: πως θα κάνουμε

τον Μότσαρτ να γράφει μουσική χωρίς να αμείβεται καλύτερα από τον Σαλιέρι;
Δεύτερον, ο εξισωτισμός της τύχης δημιουργεί προβλήματα μέτρησης, αφού σημαίνει ότι πρέπει να βαθμονομήσουμε την προσπάθεια του Μότσαρτ, έτσι ώστε κάθε μονάδα προσπάθειάς του να μετράει όσο κάθε μονάδα προσπάθειας του Σαλιέρι. Αυτή η βαθμονόμηση είναι θεωρητικά δύσκολη και πρακτικά αδύνατη. Το τρίτο και πιο δύσκολο πρόβλημα έχει να κάνει με την αμοιβαία αναγνώριση: πως μπορούμε να δούμε ο ένας τον άλλο ως ίσους στο πλαίσιο του εξισωτισμού της τύχης; Και, το κυριότερο, πως αποφεύγουμε ιεραρχίες τύπου Young, όχι στη βάση του ταλέντου, αλλά στη βάση της ατομικής προσπάθειας;

Ο Μολύβας ασχολείται εκτενώς με τα δύο πρώτα ερωτήματα και δίνει κάποιες απαντήσεις στο τρίτο. Τα παραδείγματα και οι φιλοσοφικές αναφορές του βοηθούν τον αναγνώστη να εκπαιδεύσει τις διαισθήσεις του και να εμβαθύνει στο ευρύτερο πρόβλημα της ισότητας, το πιο κρίσιμο ζήτημα στην σύγχρονη πολιτική φιλοσοφία.

Coda

Οι υποστηρικτές της αξιοκρατίας πρεσβεύουν ότι η αριστεία χάνει την αξία της όταν δεν αντανακλά ατομική προσπάθεια ή ταλέντο, αλλά οικονομική και κοινωνική επιφάνεια. Από αυτό προκύπτει

ότι η χαμηλή άμεση φορολογία, η περικοπή των κονδυλίων για την παιδεία και η ενίσχυση ιδιωτικών σχολείων και πανεπιστημίων δεν προάγουν απαραίτητα την αξιοκρατική αριστεία. Σε κάποιες περιπτώσεις, τέτοιου είδους πολιτικές προάγουν την αναξιοκρατία. Ωστόσο, για έναν υπερασπιστή της κοινωνικής δικαιοσύνης όσο απαιτητικό όσο ο Μολύβας, τέτοιες πολιτικές σχεδόν σίγουρα βλάπτουν την κοινωνική δικαιοσύνη, αφού υποβιβάζουν ευθέως την επιρροή της ατομικής προσπάθειας στη διανομή των πόρων. Το βιβλίο του Μολύβα διατρέχεται από έναν σιωπηλό, υπόρρητο και ταυτόχρονα ανήσυχο πολιτικό ριζοσπαστισμό, ικανό να υπενθυμίσει σε κάθε σοσιαλδημοκράτη τη δημοκρατική εφηβεία και τις αξιολογικές καταβολές του.

Βιβλιογραφία

Μολύβας, Γ. 2018. *Αξιοκρατία και Κοινωνική Δικαιοσύνη*. Πόλις.

Rawls, J. 2010. *Θεωρία της Δικαιοσύνης*. Πόλις.

Young, M. 1958. *The Rise of the Meritocracy*. Thames and Hudson.